

„Kas ahju taha või prügimäele?“

Murdeteemaline arutelu 1969. aasta Põlva ajalehes Koit ja selle järelkajad

Hipp Saar*

Sissejuhatus

1969. aastal avaldati Põlva rajoonilehes Koit Valgjärve kooli emakeeleõpetaja Õie Allika arvamuskirjanduslikku artiklit, mille peamine sõnum oli, et koolilapsed kõnelevad liiga palju murdekeelt ning sellele piiri panemiseks on võetud koolis kasutusele erimeetmed – õpilastel kästakse omavahel igas olukorras kirjakeelt kõnelda ning seda peavad kontrollima õpetajad ühes pioneeridega.¹ See viis mitmete vastulauset avaldamiseni ning on hiljem märkimist leidnud kui oluline verstapost eesti keele ja murdekeele suhetes nõukogude ajal.² Võro keelega tegelevad inimesed on alati teadnud, et selline mõnevõrra skandaalne artikkel oli olemas, kuid praeguseks on see unustuse hõlma vajunud. Käesoleva uurimistö eesmärk oli välja selgitada, mida kõik asjaosalised murdekeele olukorrast arvasid ning missugune järelkaja juhtumit saatis.

Murdekeele teema oli siis Põlva rajoonis ja on ka nüüd Põlva maakonnas oluline, sest maakond asub aladel, kus on läbi aegade räägitud võru keelt. Võro keel on üks lõunaeesti keeltest, mis hakkas eesti kirjakeele varju jääma alates põhjaeestikeelse piibli ilmumisest ning mille kõnelejakond 20. sajandi jooksul drastiliselt vähenes.³ Selle uurimistö kontekstis kasutatakse enamasti mõistet „murdekeel“ või „kohalik keel“, sest pole täpselt teada, kas kohalikud rääkisid võru või tartu keelt.

Kohalike keeleeripäradega väljajuurimisega alustati Eestis juba 1920. aastatel. See jätkus ka nõukogude perioodil, kui eesti kirjakeele ühtsus oli oluline venestamise vastu võitlemisel ning kõik murdekeeled vaikselt hääbusid. Protsessile aitas kaasa raadio ning hiljem televisiooni tarbimise algus, kolhooside loomine, inimeste linnastumine, siseränne ning keeleline segunemine. Peale 1960. aastaid algas täielik murdejoonte tasandamine kõigis Eesti piirkondades.⁴ Käesolev uurimistö püüab näidata, kuidas väljendus murdekeelde suhtumine 1969. aastal Koidus avaldatud seitsmes murdeteemalises artiklis ning sellele järgnenud aruteludes Emakeele Seltsi korraldatud keelepäevaldel Võrus ja Tõrvas ning Ain Kaalepi kirjatöodes.

Töös vastatakse uurimisküsimustele, milliseid seisukohti inimesed artiklites murdekeele suhtes esitasid, kas ja millist rolli mängis inimeste amet murdekeele suhtes hoiakute võtmisel, missugune järelkaja saatis Õie Allika kirjutatud artiklit, kui eriline oli selliste arvamuskirjanduste avaldamine nõukogude ajakirjanduse piires ja kontrollitud teemade kontekstis ning millist mõju avaldasid Koidu artiklid võru keelele nõukogude ajal või kuidas see on kohalikkude piirkonda jälje jätnud.

Töö allikateks on seitse Koidus avaldatud artiklit, millest esimene „Sõnad õpetavad, eeskujud tõmbavad kaasa“ ilmus ajalehes Koit 1969. aasta 29. aprillil, autoriks kooliõpetaja Õie Allikas. Kuu aega hiljem, 27. mail vastas sellele Karste 8-klassilise kooli õpetaja ja kodulooõpetaja Vilhelmine Küünaal artikliga „Kas ahju taha või prügimäele?“.⁵ Mai viimasel päeval ütles oma sõna sekka Tõrva kooli emakeeleõpetaja Aino Prii.⁶ Vastukaja tuli ka Rõpina keskkooli õpetajatelt, nimelt avaldasid

* Hipp Saar (2001), üliõpilane, TÜ ajaloo ja arheoloogia instituut, hipp.saar@gmail.com

¹ Õ. Allikas. Sõnad õpetavad, eeskujud tõmbavad kaasa. – Koit, 29.04.1969, lk. 3.

² J. Viikberg. Emakeele Selts ja murdekogumine. – Emakeele Selts 1920–2020. Tallinn: Emakeele Selts, 2021, lk. 349–369.

³ E. Saar. Võro kiil. Keele aolugu. – Võro Instituut, <https://wi.ee/voro-kiil/> (vaadatud 18.06.2022).

⁴ K. Eichenbaum, K. Koreinik. Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil. Kohakeelte seisundiuring Mulgimaal, Saaremaal ja Võrumaal. Võro: Võro Instituut, 2008, lk. 41–42.

⁵ V. Küünaal. Kas ahju taha või prügimäele? – Koit, 27.05.1969, lk. 3.

⁶ A. Prii. Veel kord emakeelest. – Koit, 31.05.1969, lk. 2.

Hilda Kehman, Vello Kaimre ja Leili Valge artikli „Murde- ja kirjakeelest“.⁷ Viies artikkel „Kui võtad särgi seljast, jääb veel hame ihu katma“ ilmus 5. juunil, autoriks lapsevanem Liisi Teppo.⁸ Sellele järgnes Harald Lindjärve seisukoht 7. juunil⁹ ning sarja lõpetas 10. juunil artikkel „Märgist mööda“, mille kirjutas Henno Meriste.¹⁰

Lisaks kasutatakse Ain Kaalepi kirjutisi sel teemal ning Emakeele Seltsi arhiivmaterjale, eeskätt juhatause koosolekute protokolle ja keelepäevade protokolle.

Murdeteemaline arutelu Koidus

Esimeses artiklis tunneb õpetaja Õie Allikas muret selle üle, et lapsed nii nende koolis kui kogu rajooni koolides ei oska kõnelda korrektset kirjakeelt, ning jutustab, kuidas murdekeele väljajuurimiseks korraldatakse Valgjärve koolis poliitilisi ja kirjanduslikke vestlusõhtuid ja koosviibimisi, kus õpilastel on kohustuslik kõnelda kirjakeelt. Lisaks on pioneeridele ja kommunistlikele noortele tehtud ülesandeks valvata koolis õpilaste suulist keelekasutust. Allika arvates teeb murdekeele kuulmine lapsed vähem loominguks ning halb õppeedukus on otseselt seotud sellega, kui palju lapsed kodus murdekeelt kasutavad. Lisaks kurdab Allikas selle üle, et murdekeel õpetab palju roppusi ning kriibib kõrva, samuti on koostöö lapsevanematega raske, sest nemadki ei oska õiget kirjakeelt. Allika kindel seisukoht on, et Lõuna-Eesti külades kõneldav keel ei ole eesti keel ning piirab sealsete noorte tõsiseltvõetavust.¹¹

Vilhelmine Küünel Karste koolist vastas Allika kriitikale, tuues oma artiklis kõigepealt välja seisukoha, et murdekeel on „eesti keele vanaisa“¹² ning kindlasti eesti keel. Ta mõistab hukka murdekeele käsitlemise väga vulgaarse väljendusviisina ja rõhutab, et murdekeel rikastab eesti keelt ning seda kasutavad ka kuulsad keeleuurijad. Seepärast oleks igati hea, kui lapsed oskaks nii kirjakeelt kui ka murret. Küll aga nõustub ta Allikaga selles osas, et mõned lapsed ei oska väga hästi kirjakeelt kõnelda ning peab põhjuseks lapsevanemaid, kes pole kunagi õiget kirjakeelt rääkinud ega suuda seda ka järglastele edasi anda. Samas ei pea Küünel õigeks sunnimeetodil laste ja vanemate kirjakeelt purssima õpetamisega. Tema arvates peaks vanemad kodus rääkima lastega murdekeelt ning kirjakeelt tuleks lastele õpetada kodus rohkesti raamatuid ette lugedes.

Artiklite sarja kolmanda kirjutise autor Aino Pii nõustub Küünelaga, et murdekeel on eesti keel, kuid mõnab ka, et Allika tõstatatud küsimus õpilaste kehva väljendusoskuse kohta on põhjendatud. Ta kirjeldab, kuidas õpilaste sõnavara on vähenenud, et kasutatakse labaseid väljendeid ning lühendatud sõnu, mis keeleoskust kahandab. See pole aga üldse seotud murdekeelega, vaid üldise noortepärasusega, mida tuleks lahendada koolis lastega palju juttu vestes. Tema arvates oleks mõtetu nõuda kodudes murdekeele vältimist. Pii jõuab lõpuks järeldusele, et uuenevas maailmas on murdekeel nugini kaduv nähtus ning üsna varsti kohtab seda ilmselt sama harva kui rahvariideid. Pii tunnistab, et ta ise ei ole nooruses murdekeelest absoluutselt aru saanud, kuid et nüüdsel ajal mõistavad kirjakeelt küll kõik.¹³

Räpina keskkooli õpetajate artikkel algab toimetusepoolse märkusega, et tegemist on „meie rajoonis küllaltki aktuaalse probleemiga“.¹⁴ Hilda Kehman nõustub oma lõigus Õie Allikaga, et kodus ainult murdekeelt rääkivad lapsed saavad koolis halvemini hakkama. Ta ütleb, et Lõuna-Eestis on sellega lihtsam kohaneda kui Põhja-Eestis, sest pole nii suuri erinevusi välldetes ja astmehalduses. Siiski peaks Kehmani arvates kodudes rohkelt lugema, kuulama raadiot ning vaatama televiisorit ning ka lastega rääkima ainult kirjakeeles, et see selgeks saaks. Kehman mainib, et on töötanud eesti keele õpetajana mitmes Eestimaa piirkonnas ning väidab, et Virumaal on täiesti loomulik, et murdes kõnelevad vanad inimesed peavad noorte kõnepruuki õigemaks ja intelligentsemaks. Ta väidab, et pole põlvkondadevahelist konflikti keeleküsimumes mitte kuskil kohanud.¹⁵

⁷ V. Kaimre, H. Kehman, L. Valge. Murde- ja kirjakeelest. – Koit, 3.06.1969, lk. 3.

⁸ L. Teppo. Kui võtad särgi seljast, jääb hame veel ihu katma. – Koit, 5.06.1969, lk. 3.

⁹ H. Lindjärvi. Ja veel kord emakeelest. – Koit, 7.06.1969, lk. 2.

¹⁰ H. Meriste. Märgist mööda. – Koit, 10.06.1969, lk. 2.

¹¹ Õ. Allikas. Sõnad õpetavad, eeskujud tõmbavad kaasa.

¹² V. Küünel. Kas ahju taha või prügimäele?

¹³ A. Pii. Veel kord emakeelest.

¹⁴ V. Kaimre, H. Kehman, L. Valge. Murde- ja kirjakeelest.

¹⁵ Samas.

Vello Kaimre toob oma artiklilõigus esile, et ehkki murdekeelest on pärit palju kirjakeele sõnu, pole õpilaste töödes kasutatavatel murdeväljenditel lootust saada kirjakeelseteks, sest need on halvakõlalised, kirjakeel seevastu on aga kõige kaunim ja mitmekülgsem väljendumisviis. Siiski arvab ta, et murdekeelega pole mõtet pidada erilist võitlust, sest see on niigi hääbumas. Ta mainib, et murdekeelt ei tohiks samastada rumalusega. Ta ütleb, et murdekeel on sobilik koduses keskkonnas, kuid mitte ametiasutustes. Tema meelest on Põlva rajoonis niigi probleem töötajatega, kes vanade tuttavate ja pereliikmetega ei suuda hakata kirjakeelt kasutama, isegi kui ollakse õpetaja või ühismajandi spetsialist.¹⁶

Räpina keskkooli emakeeeloõpetaja Leili Valge piirdub artiklis ülevaate andmisega olukorrast laste kõnepruugis. Ta ütleb, et murdekeele kasutamist ei saa kuidagi ära keelata, kuid see on juba niigi kadumas. Ta nendib, et murdekeel on paremini püsinud küldes, ning tööle vastab asjaolu, et kohalikku keelt kasutavad pigem lapsed, kel seda kodus kõneldakse, kellele ei meeldi lugemine ja kelle silmaring on ahtam. Siiski möönab ta, et ka keeleosavamad lapsed ei erista mõnede sõnade murdepärasust ning kohati teist ja kolmandat veldet.¹⁷

Liisi Teppo kirjeldab, kuidas naljad ja mahlakad ütlemsed murdekeeles teevad kõnelemise toredaks ja kuidas omakandi inimestega oma kohalikus keeles rääkimine teeb südame soojaks. Ometi on ta arvamusel, et kõik kooliminevad lapsed peaksid kindlasti oskama kirjakeelt, muidu tuleb raskusi nii kirjanõu kirjutamisel kui suhtlemisel, kui õpetaja peab pidevalt murdesõnu kirjakeelseks parandama. Ta märgib, et kõneles ise kogu nooruspõlve murdekeelt ja arvas, et see on hea ja õige ning tundis selle üle uhkust. See aga muutus, kui ta mõistis, et ainult murdekeelt oskavatel lastel on koolis raske. Nüüd on ta seisukohal, et murdekeelt võiksid ka noored osata ning kasutada, kuid vaid omade inimestega ning õiges situatsioonis.¹⁸

Harald Lindjärv arutleb oma artiklis pikalt Aino Prii välja toodud noorte slängi ja lühendite kasutamise üle. Kirjutise teises pooles jõuab ta ka muredeteemani ning leiab, et murdekeelt tuleks kaitsta samamoodi nagu kultuurimälestisi ja loodusobjekte ning on ebaõiglane seesugust väärtust hävitada. Murdekeele oskus teeb tema arvates iga paikkonna noorte keeletunnetust mitmekesisemaks ning pole kohalike süü, et mujalt tulevad inimesed neist aru ei saa. Vaja on tundma õppida Eesti eripalgelisi piirkondi ja keeli. Lindjärv toob välja, et mõned kirjakeele aktivistid on esitanud kaebusi, kuidas Põlva rajooni kaupmehed teenindavad inimesi murdekeeles ja kuidas koolilapsed kontserdi ajal murdekeeles lobisevad. Tema meelest sõditakse valel rindel: ei tuleks olla murdekeele vastu, vaid lihtsalt laste ebaviisakuse ja vulgaarsuse vastu.¹⁹

Viimasena võtab sõna Henno Meriste, kes keeleteadlasliku pilguga lükkab ümber Õie Allika väited murdekeele kohta. Ta kiidab, kuidas Valgjärve koolis Allika eestvedamisel korraldatakse filmi- ja lugemisõhtuid, mis on kõik laste kirjakeelepärase kõnekeele edendamiseks kasulikud ettevõtmised. Meriste mõistab aga teravalt hukka Õie Allika kahtluse, kas murdekeel on ikka eesti keel, ja väite, et seda ei mõista ükski eestlane. Tema meelest meenutab murdekeele seesugune materdamine tsaariga, kui eesti keele pruukimine koolides oli rangelt keelatud. Sobimatu on murdekeelt võrrelda õpilasaruga. Meriste arvates peaksid õpetajad õpetama lastele kirjakeelt nii, et murdeid ei kahjustata ega halvustata, sest need on väga olulised kogu ilukirjanduse ja keele rikastamise seisukohalt. Meriste tõstatab Õie Allikale mõttekohaks küsimuse: mida arvaks Allikas asjadest siis, kui tartu keel oleks kujunenud eesti kirjakeeleks ning põhjajärelased oleksid praegu keelevähemuses?²⁰

Paljudest õpetajate seisukohtadest kumab läbi, et nad on ühel nõul õpilaste kehva keeleoskuse suhtes. Arvamused lahknevad aga küsimuses, kas selles on süüdi murdekeel või miski muu. Peaaegu kõik autorid nõustuvad, et korrektse kirjakeele oskus on oluline, kuid erimeelsused on murdekeele vajalikkuse osas. Allikas, Kehman ja Kaimre paistavad olevat üsna rangelt murdekeele kasutamise vastu avalikus ruumis, Kehman ja Allikas arvavad, et kindlasti tohiks seda teha ka lastega koduses keskkonnas. Prii ja Valge on seisukohal, et murdekeel on nagooni kadumas ega ohusta eriti kirjakeelt, ning leiavad, et suhtluses on sellel oma koht olemas. Lindjärv nõustub sellega ja toob esile murdekeele kaitsmise vajaduse. Küünal, Teppo, Lindjärv ja Meriste paistavad olevat

¹⁶ Samas.

¹⁷ Samas.

¹⁸ L. Teppo. Kui võtad särgi seljast, jääb hame veel ihu katma.

¹⁹ H. Lindjärv. Ja veel kord emakeelest.

²⁰ H. Meriste. Märgist mööda.

kindlal seisukohal, et kodudes ja kohalikus keskkonnas on murrete kasutamine ja elus hoidmine väga vajalik, ehkki koolikeskkonnas on oluline ka kirjakeele oskus.

Tundub, et sõnavõtjate arvamusel murdekeele olukorrast Põlva rajoonis on olemas ka seos inimeste endi päritolu ja taustaga. Enamik neist on emakeeleõpetajad ning seetõttu on nende kogemused koolielu probleemidega ja kokkupuude murdekeelsete õpilastega üsna sarnased. Näiteks paljud nõustuvad sellega, et just kitsama silmaringiga ja kehvema õppeedukustega lapsed kõnelevad murdekeelt ning seda kasutatakse igapäevaselt ka nende kodudes. Erinevad on õpetajate hinnangud probleemi suurusel ja selle võimalikud lahendused. Läbi aegade on õpetajad olnud pigem riigi keelepoliitika elluviimise tööriistad ning koolid ei soodusta väikeste keelte ja kultuuriliste eripärade säilimist²¹ ning ka see juhtum pole erand.

Õie Allikas ei olnud kohalik, ta oli varem töötanud Jõgeval,²² ning ka Hilda Kehmani kirjutisest selgub, et ta on mujalt tulnud.²³ Küllap mõjutasid need asjaolud ka nende arvamusi murdekeele kohta: mõlemad peavad seda mittevajalikuks nähtuseks. Aino Prii tunnistus, et ta on nooruses halvasti murdekeelt mõistnud, kuid arvab, et see rikastab keelt ja ei takista kedagi kirjakeelt selgeks saamast, näitab, et ta oma kogemus pole tekitanud vastumeelsust murdekeele vastu. Liisi Teppo jagatud kogemus aga näitab, kuidas inimesed, kes ka ise on murdekeelt kõnelnud, ei pea selle igas olukorras kasutamist siiski õigeks.

Henno Meriste oli artiklisarjas ainus kogukonnaväline sõnavõtja, sestap on ka tema roll hoopis teistsugune. Ehkki artikli juures on ta märgitud Eesti NSV Ajakirjanike Liidu keele- ja tõlke-sektsiooni esimeheks, valiti ta 1969. aastal ka Emakeele Seltsi murdetoimkonna liikmeks,²⁴ mis seletaks ka tema artiklit murdekeele kaitseks kohalikul tasandil tekkinud arutelus. See ei jäänud aga ainsaks Emakeele Seltsi poolseks reaktsiooniks Koidus tekkinud diskussioonile.

Artiklisari oli oma aruteluteema poolest nõukogude ajal harukordne ja võib arvata, et vabariiklikes ajalehtedes seesugust arutelu ei oleks tekkinud. Ka võimude silmis võis tegemist olla kohaliku tasandi murega, mille suuremaks paisumist ei osatud ette näha ja mille lahendamiseks puudusid selged kommunistliku partei suunised, seetõttu oleks teema olnud vabariikliku ajalehe jaoks ettearvamatu ning potentsiaalselt ebasoovitav.

Emakeele Seltsi keelepäevad

Emakeele Seltsi sekkumine Koidu arutellu ei piirdunud vaid Henno Meriste artikliga. Teemat arutas ka seltsi juhtkond ning pidas vajalikuks sündmuste käiku ja murdekeele probleemi arengut piirkonnas jälgida.²⁵ Emakeele Selts seostas koolides murdekeele mahasurumist just Põhja-Eestist pärit mujale tööle suunatud õpetajatega, kes uues keskkonnas kohaliku keele ja kultuuri eripärasid hinnata ei osanud.²⁶ Avalikult võttis sel teemal sõna ka Emakeele Seltsi liige Ain Kaalep, avaldades artikli Nõukogude Õpetajate ning hiljem ka teemakohase luuletuse. Neist tuleb põhjalikumalt juttu allpool.

Lisaks artiklite avaldamisele proovis Emakeele Selts võru keele kasutamise head mainet tõsta ka traditsiooniliste keelepäevade korraldamisega, kus teemaks võeti just murdekeel.

1969. aastal keelepäevad Võrus ja Tõrvas olid mõlemad pühendatud murdeteemale. Võrus olid need juba kolmandad keelepäevad. Eesmärgiks püstitati teadlikkuse tõstmine murdekeelte kaitseks, et see toimiks nagu looduskaitsegi – lokaalselt ja oma inimeste tehtuna.²⁷

Võru keelepäev toimus 21. oktoobril Võru I keskkooli aulas. Oma murdealase ettekande esitas viis inimest, järgnesid küsimused ning arutelu. TRÜ dotsendi Huno Rätsepa ettekande kandis pealkirja „Murretest keeleteoreetiku pilguga vaadates“, Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi (KKI) sektorijuhataja Mari Must esines ettekandega „Murded tänapäeval“, Varstu keskkooli õpetaja Salme Kaarheit ettekandega „Murdest tingitud keelevead“, KKI töötaja Hella

²¹ K. Brown. Teachers as Language-Policy Actors: Contending with the Erasure of Lesser-Used Languages in Schools. – *Anthropology and Education Quarterly*, 41/3, American Anthropological Association, 2010, lk. 298–324.

²² RA, LVMA.1JO.1k-1.977, Allikas, Õie Johannese t., 1.09.1957–13.10.1966.

²³ V. Kaimre, H. Kehman, L. Valge. Murde- ja kirjakeeltest.

²⁴ RA, ERA.R-2362.2.319, l. 3. Emakeele Seltsi juhatuse koosoleku protokoll nr. 637, 28.05.1969.

²⁵ RA, ERA.R-2362.2.319, l. 5. Emakeele Seltsi juhatuse koosoleku protokoll nr. 640, 29.10.1969.

²⁶ J. Viikberg. Emakeele Selts ja murdekogumine, lk. 364.

²⁷ RA, ERA.R-2362.2.314, l. 1–2. Protokoll Võru 3. keelepäeva kohta, 21.10.1969.

Keem ettekandega „Murded kirjamehe varaaidana“ ning KKI töötaja Tiiu Erelt ettekandega „Rahvapärane sõnavara õigekeelsussõnaraamatus“.²⁸

Ettekannete kava kattis seega täpselt ka neid teemasid, millest Koidus kirjutatud inimesed olid rääkinud: õpilaste kehv eesti kirjakeele oskus murrete tõttu, murrete hääbumine ja murdekeelsed allikad kirjanike loomingus ning uute kirjakeele sõnade leidmisel. Võib oletada, et kava oligi koostatud inspireerituna Koidu artiklites esitatust.

Väga heaks allikaks toonaste arusaamade ning olukorra kohta murdekeele kasutamisel on küsimuste ja vastuste protokollid keelepäevadelt. Näiteks küsis kuulaja keeleteadlastelt, kas õpetajal on sobilik teise õpetajaga rääkida murret, õpilasel õpetajaga vahetunnil või õpetajal õpilasega vahetunnil. Sellele vastas Mari Must, et kuna kooli kohustus on õpetada korrektset kirjakeelt, ei sobi õpetajal õpilasega murdekeelt kasutada, pigem peaks õpetaja aitama õpilasel õigeid kirjakeelseid sõnu leida. Küll aga ütleb ta, et õpetajad ei tohiks murret halvustada ning seda võiks kindlasti omavahel kasutada ning õpilastega koolisituatsioonist väljaspool, näiteks ekskursioonil või matkal. Ametlikud esindajad peaksid oma etteastetes Musta arvates proovima püsida kirjakeele normides ka oma häälde osas, mida muidu on raske piirata.²⁹

Sõna võttis ka Märjamaa kooliõpetaja Leonhard Vaide, kes oli üks keelepäevade teadustaja ning ise Võrus koolis käinud. Tema kindel seisukoht oli, et koolis ei tohiks lubada kirjakeele lõtvust, kuid samas ei tohiks murdeid halvustada. Ta ise kaotas keskkoolis murdekeele oskuse, hakkas kirjakeelt kõnelema ka kodus ning nüüd ei oska murret enam peaaegu üldse.³⁰ See illustreerib hästi murdekeele olukorda nõukogude perioodil: leidis inimesi, kes olid murdekeelt kasutanud kogu noorusaja, kuid nüüd kippusid unustama ning võisid olla isegi selle vastu. Mari Must leidis, et kirjeldatu on üksikujuhtum ning väga halb näide, sest kõik sõltub kodust. Temal ei lubatud koduses keskkonnas sõnagi kirjakeelt kasutada ning murdeoskus säilis. Must nendib veel, et ta ei poolda murrete juurde tagasipöördumist, kuid tahab, et neid ei halvustataks.³¹

Lisaks murdeteemale oli kuulajatel küsimusi ka teiste keeleteemade kohta (õpilasargoo ja võõrsõnade kasutamine). Arutelu lõpetas Hella Keema sõnavõtt, milles ta ütles, et murdekeelt tuleb kasutada nii, et ei solvataks keelt ega selle kasutajat, paraku publitseeritavates naljalugudes see sageli nii on. Lõpetuseks soovitas ta koolilastel üles kirjutada kõik põnevad murdesõnad, mida nad kodus kuulevad ning edastada Emakeele Seltsile, sest murdeuurijatel oleks neist palju abi.³²

Tõrva keelepäev toimus 28. oktoobril 1969 ja oli pühendatud Wiedemanni sõnaraamatu 100. aastapäevale. See oli esimene keelepäev Tõrvas, kuid kolmas Valga rajoonis. Ka seal oli peamiseks aruteluteemaks murdekeel.³³

Tõrva ettekannete täpset kava pole protokollides kirjas, kuid on öeldud, et see oli peaaegu sama kui Võrus. Aruteludes tuleb aga välja, et keegi ilmselt kõneles oma ettekandes Valgjärve kooli ja Õie Allika juhtumist, sest kuulaja küsib, kust on pärit selline murdekeele kõnelemine vastase kampaania info, ning ettekandja vastab, et ajalehest Koit.³⁴ Ka järgmised küsijad tulid Koidu juhtumi juurde tagasi. Protokollija on märkinud, et üks õpetaja astus keelepäeval Õie Allika kaitseks välja, mainides, et oli kuulanud Allika samateemalist ettekannet kasvatustöö seksioonis ning nõustub selle sisuga. Koidus avaldatud artikkel oli sama ettekande lühikokkuvõte, ehkki sõna võtnud õpetaja ise seda lugenud ei olnud. Talle vastas Hella Keem, kes nimetas Allika artiklit murdeid kahjustavaks ja oli seisukohal, et eesti keele õpetaja peaks võõrasse piirkonda kolides kohaliku murde endale selgeks tegema ja enne mõtlema, kui midagi selle kohta halvustavalt kirjutab.³⁵ Selle teema lõpetas keelepäeva eestvedaja üsna järsult, sõnades: „Tõrvas ei ole õige koht otsustada, kas Põlva leht talitas õigesti.“³⁶

Tõrvas võttis sõna ka Villem Ernits, kes mainis, et murdekeelt kahjustab, kui koolides nimetatakse õpilastõid parandades murdekeelt vigadeks, parem oleks kasutada väljendit „murdejoonte kõrvaldamine“. Tema meelest on paratamatu, et ka murdes kirjutajad teevad vigu, kuid selle peale

²⁸ Samas.

²⁹ RA, ERA.R-2362.2.314, l. 2–3.

³⁰ Samas., lk. 6.

³¹ Samas.

³² Samas, lk. 7.

³³ RA, ERA.R-2362.2.323, lk. 1. Protokoll Tõrva keelepäeva kohta, 28.10.1969.

³⁴ RA, ERA.R-2362.2.323, lk. 3.

³⁵ Samas, lk. 7–8.

³⁶ Samas, lk. 8.

ei saa pahandada, nagu mõned esinejad olid väljendanud, sest murdekeeles kirjutamise reegleid pole keegi kuskil õppida saanud.³⁷

Kokkuvõtteks võib öelda, et nii Tõrva kui ka Võru keelepäev olid otseselt inspireeritud Koidu artiklite juhtumist ning artiklikirjutajate tõstatatud küsimustele murdekeele olukorrast püüti keelepäevadel vastuseid leida. Keelepäevadel tekkinud arutelud illustreerivad hästi toonaseid arusaamu murdekeelest nii keeleteadlaste kui ka õpetajate vaatenurgast. Üksmeelel oldi selles, et murdekeelt peaks kasutama ainult koduses keskkonnas või mitteametlikus suhtluses ning et see ei sobi koolitundi ega ametlikku esinemisse. Samas soovisid keeleteadlased väga, et murde maine paraneks ning et inimesed seda julgesti kodudes edasi kõneleksid ning erilisi väljendeid ja sõnu kirja paneksid. Heidetakse ette, et mujalt tulnud õpetajad ei oska kohalikke eripärasid hinnata ning kahjustavad ka murdekeelt.

Ain Kaalep murdekeele kaitsel

1970. aasta alguses ilmus ajalehes Nõukogude Õpetaja Ain Kaalepi vastulause Õie Allika üleskutsele murdekeele kõnelemine kaotada. Selle suunas ta otseselt peamiste murdekeele vastaste – õpetajate – meelsuse muutmiseks. Ta pidas kohatuks, kuidas emakeeleõpetajad, kes on saanud mitmekülgse teoreetilise keeleteaduse hariduse, ei oska seda hinnata ja praktikas rakendada ning töötavad eesti keele mitmekesisuse ja murdekeelte säilimise vastu. Näitena toob ta Koidu artikli, milles on juttu ühe emakeeleõpetaja püüetest koolipere ja kodu vahele keelelist lõhet lüüa.³⁸

Kaalep jätkab arutelu teemal, kuidas murret ei tohiks segada kirjakeelega, vaid peab laskma areneda iseseisva keelena, sest need on võimelised püsima tuhandeid aastaid. Ta ütleb, et lõunaeesti keel on samaväärne põhjaeesti keelega ning sellel on olemas nii oma kirjanduslik kui ajalooline taust, mis väärrib käsitlemist ka koolitundides. Emakeeleõpetajad teevad selle aga raskeks, kui nad lähenevad erinevatele keelejoontele kui „murdevigadele“, mis on halvapärasid ning automaatselt kahandavad õpilaste silmis nende kodukeele väärtust. Kaalep kutsub üles õpilastega kodukeelt ja kirjakeelt võrdlema, tutvustama kodukandi omakeelseid autoreid ning kõnelema õpilastega murdekeelt. Tema arvates peaks muutuma lõunaeesti keele õpetamise Lõuna-Eestis selliseks, nagu on võõrkeele õpetamine, ja kõik saaks selgeks, et tegemist on eraldiseisva ja väärtusliku keelega. Lõpetuseks sõnab ta, et kätte on jõudnud aeg, mil sobib esitada üleskutse: „Emakeeleõpetajad, austage kõigi emade keelt!“³⁹ Kaalep ise on öelnud, et tema arvates oli tegemist Õie Allika üleskutse moraalse hävitamisega.⁴⁰

Lisaks avaldas Ain Kaalep 1999. aastal oma luulekogus „Haukamaa laulu“ kriitilise sisuga võrukeelse luuletuse „Valgjärve legend“, mis on pühendatud *ütele koolmeistreprovvalõ* ehk ilmselt otseselt Õie Allikale ning kõlab nii:

*Oh ristirahvas, pelgä' Põrgupuulli!
Ütš provvakõnõ ennemuistõ vai
vejel varõmp kõrd Valgjärve veerde tullji
ja' nõna pistü, järvepeegelt kai.*

*Sääl ütš ja tõnõ kala lei paar vullji
ku äkki kostki' Juudas valla sai,
keä näkas niida lumbma sõs taad ullji
et õkva mõtsa provva arru ai.*

*Taa väiku järv saa suurõs sedämoõdu,
tä motol, ku' ma' teş tan kangõ teo
ja' valla lasõ uma häitsme lätte.
Ta' vedi vette üte, tõsõ veo
sõs uma põiõn, mia hää avvar loõdu,
ja' jakas järvele vaşş linaleo.*

³⁷ Samas, lk. 4.

³⁸ A. Kaalep. Emakeeleõpetus ei tohi ignoreerida emakeelt. – Nõukogude Õpetaja, 17.01.1970, lk. 4.

³⁹ Samas.

⁴⁰ A. Kaalep. Haukamaa laulu', Võru: Võro Instituut, 1999, lk. 45.

*Maarahvas näi ja' tolku es saa' kätte.
Är selet sõs, et Tühä tükk om šeo,
hää opõtaja, keä sai kaema tõõdu.*⁴¹

Luuletus seob võõrsilt tulnud õpetaja teo selgelt kohaliku elu ja uhkuse rüvetamisega, nagu oleks tegemist kuratliku tembuga, ning illustreerib hästi kohalike inimeste ja murdekeele pool-dajate suhtumist teemasse: võõraste targutamine on naljanumber ning üsna alatu. Hella Keem käis 1969. aasta suvel Põlvas murret kogumas ning mainis, et kohalike meeolud artikli suhtes olevat olnud samuti üsna üllatunud ning inimesed ei saanud aru, miks seesugune teema oli üles kistud.⁴² Kaalep avaldas luuletuse pärast Õie Allika surma ja nõukogude aja lõppu, ilmselt oleks see varem ebaviisakas olnud. Samas saab nüüd öelda, et Kaalepi tunnetus, et aeg on muutusteks küps, ei vastanud tõele, ning nõukogude võimu all läks ka eesti keele olukord järgnevatel aastatel venestamispoliitika tõttu halvemaks ning ühiskondlik liikumine võru keele toetuseks ei alanud enne kui 1980. aastate lõpus, samal ajal kui laulev revolutsioon.

Kokkuvõtteks

Põlva rajoonilehes Koit 1969. aastal ilmunud Õie Allika artikkel, mis kutsus inimesi üles murdekeelt koolidest ja laste kõnepruugist välja juurima, on nõukogude ajakirjanduse kontekstis kui kohalikus ajalehes avaldatud arvamislugu, mis otsib lahendust probleemile. Järgnevalt võtsid ajalehes Allika argumentide ümberlukkamiseks ja ka toetuseks sõna veel kaheksa inimest. Nende seisukohad ja-gunesid laias laastus kaheks: mõned pooldasid murdekeele rääkimist ja laste kodukeele säilimist, teised aga arvasid, et see segab kooliõpilastel kirjakeele õiget omandamist.

Õpetajate seisukoht lähtus selgelt nende ametist, emakeeleõpetajate ülesanne oli teha õpilastele selgeks korrektne kirjakeel ning nende arvates murdekeel takistas seda. Keeleteadlased lähtusid aga oma huvist ja teadmistest lõunaeesti keele erijoonte ja väärtuse kohta ning pooldasid selle oskuse säilimist ka noorema põlvkonna seas.

Koidus vastas Allika artiklile ka Emakeele Seltsi murdetoimkonna liige Henno Meriste, kes mõistis hukka murdekeele materdamise. Teemat arutati edasi Emakeele Seltsi juhtkonna koos-olekul, kus otsustati nii Võru kui Tõrva keelepäev 1969. aastal pühendada murretele. Nende ürituste ettekannete järgses arutelus tõusetus korduvalt Õie Allika artikkel ning murdekeele olukord koolilaste seas. Üldise järeldusena nenditi, et murdekeele kasutamist ei tohiks koolides propageerida, sest haridusasutused peavad lähtuma kirjakeele autoriteedist, kuid muudes olukor-dades ei tohiks murdekeelt pärssida ja alavääristada.

Teemasse sekkus ka Ain Kaalep, kes avaldas Nõukogude Õpetajas 1970. aastal kokkuvõtva artikli, mis oli mõeldud manitsema kirjakeeleusku pedagooge ja vastanduma konkreetsemalt Al-lika esitatud seisukohtadele. Artiklis esitas ta ka idee, et kõikidel murdealadel peaksid õpilased õppima oma kodukandi keelt ning lugema kohalike kirjanike teoseid ning et võru keele aladel on selleks eriti palju võimalusi. Siiski polnud tal kahjuks õigus, kui ta arvas, et aeg on küps muutus-teks suhtumisel murdekeeltesse. Ees ootas pigem uus venestusperiood hariduses ning eesti keele veelgi suurem ühtlustamine.

Kaalep avaldas hiljem ka Valgjärve kooliõpetajale pühendatud pilkava luuletuse, milles pidas teda selgelt võõraks inimeseks, kes tuli kohalikku elu ära rikkuma. Kohalike arvates ei olnud murde-keele rääkimine nii suur probleem ning püüdlik kirjakeele pealesurumine tundus pseudoteemana. Nii Kaalepi artiklist kui ka keelepäevade protokollist selgus, et just teistest Eesti piirkondadest tulnud/suunatud õpetajad olid murdekeele suhtes vaenulikud.

Koidu murdediskussioon 1969. aasta kevadel oli seega märk aruteludest, mis toimusid murde-keele õpetamise ümber, ning sissejuhatas kohaliku keele represseerimisele järgneval venestamis- perioodil. See on hetk, mil oli näha murdepooldajate püüdeid ja üleskutseid keelt aidata ja alles hoida, kuid koolides läks edasi õpilaste murdekeele võib-olla veelgi süstemaatilisem mahasurumi-ne. Muutust ei tulnud enne 1980-ndate teise poole vabanemisliikumist ja sellele järgnenud Eesti taasiseseisvumist.

⁴¹ Samas, lk. 17.

⁴² RA, ERA.R-2362.2.323, l. 8.